



## GRANICE U JEZIKU I (S) JEZIKOM

(Ivo Pranjković, *Gramatičke graničnosti*,  
Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2021)

Kao što je uočljivo u samome naslovu, u knjizi *Gramatičke graničnosti* autor Ivo Pranjković bavi se razgraničenjima u jeziku i među jezicima, kao i razgraničenjima među različitim jezikoslovnim disciplinama. Knjiga sadrži šesnaest priloga u kojima se obrađuju iznimno važna pitanja. Kako je navedeno u uvodu, od šesnaest priloga uvrštenih u knjigu tri su pisana u suautorstvu s Ladom Badurinom (*Središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika, Vrste riječi: gramatikalizacija i pragmatikalizacija te Jezična i pragmatična obilježja psovke*), a jedan u suautorstvu s Ladom Badurinom i Nikolinom Palašić (*Stereotipi u vicevima*).

Prvi prilog simboličnoga naziva *Jezik i granica / Jezici i granice*

govori o složenoj i teorijski relevantnoj temi graničnosti u jeziku i jezicima koja se ogleda u fonetici, fonologiji, gramatici, dijalektologiji, povijesti jezika, lingvističkoj geografiji i sociolingvistici. Jezična je granica ona koja manje ili više određeno dijeli dva jezika ili dva idioma. Pri teritorijalnom raslojavanju idioma govori se i o zemljopisnoj granici. Važno je naglasiti da je upravo jezik taj koji ima jako važnu ulogu u razgraničavanju koje se javlja između etnija i između država. Pri vertikalnom raslojavanju jezika govori se o socijalnoj granici, odnosno razlici koja se javlja među idiomima kada se u obzir uzmu različiti društveni slojevi. Granicama su se bavile i različite jezične škole, a o

granici i granicama govori se čak i unutar samog jezika. Tako se u fonetici spominje granica samoglasnika, u fonologiji se spominju demarkativna obilježja fonema, prozodema ili fonemskih skupina, u morfologiji granica morfema, odnosno granicama riječi, kadšto se spominje i granica sloga itd. Nadalje, kad se u gramatici govori o značenjima i funkcijama padeža, u kontekstu dativa spominje se tzv. negranična direktivnost, dok se kod rasprava o vrstama riječi govori o tzv. hibridnim vrstama kakve su, primjerice, glagolski pridjevi ili glagolske imenice. U sintaksi se spominju granice među rečenicama i surečenicama, kao i granice između koordinacije i subordinacije. Govoreći o jezikoslovnim disciplinama, spominje se granica između fonologije i morfologije, morfologije i sintakse, između tvorbe riječi i leksikologije, gramatike i leksikologije, semantike i stilistike, gramatike i pragmatike.

Prilog pod nazivom *O granicama između morfologije i sintakse* donosi analizu ovih dviju disciplina, naglašavajući na samom početku da se morfologija bavi paradigmatskim, a sintaksa sintagmatskim odnosima. Autor, međutim, ističe da se često događa da su gramatička svojstva riječi u tijesnoj vezi s njihovim funkcijama i odnosima s drugim riječima koje se javljaju u nizovima, tj. služe za uspostavljanje

sintagmatskih odnosa. Ovo dolazi do izražaja već kod vrsta riječi, koje Pranjković u ovom prilogu analizira jednu po jednu. Kod imenica obrađuje kategorije padeža, roda i broja. Kod glagola ističe kategoriju broja, zahvaljujući kojoj pojedini glagolski oblici postaju sintaktičke jedinice. Nešto analogno tomu vrijedi i za kategoriju lica. Kod pridjeva se bavi određenošću i neodređenošću, a kod priloga naglašava da su, baš kao i pridjevi, izrazito nesamostalni (okrenuti prema naravi drugim vrstama riječi). Kod zamjenica ističe zamjenjivost (pronominalnost) i/ili deiktičnost (pokaznost) te naglašava da je morfološko-sintaktička granica kod zamjenica ovisna i o vrsti zamjenice jer, primjerice, imeničke zamjenice svoju izrazitiju sintaktičku narav poprimaju samom pripadnošću pridjevskim ili priložnim riječima. Nešto slično vrijedi i za brojeve, koji mogu biti imeničke (npr. tri, sto), pridjevske (npr. prvi, dvoji) ili priložne riječi (npr. dvostruko, tripud). Kod nepromjenjivih je riječi morfološki aspekt manje naglašen tim što nemaju oblika. Govoreći o gramatičkim kategorijama oblika, ponajprije o rodu, broju, padežu, licu, vremenu i načinu, ističe da su navedene kategorije u pravilu morfosintaktičke. Nakon sistematičnog prikaza dolazi se do zaključka da se velika većina gramatičkih kategorija, pa i značenja, tiče i morfologije

i sintakse, ali u jednama je naglašeniji morfološki, a u drugima sintaktički aspekt. Postoje, međutim, kategorije koje su samo sintaktičke naravi (npr. kategorije položaja riječi), kao i one koje su relevantne sintaktički i pragmatički (npr. tzv. kategorija drugoga lica).

Prilog pod nazivom *Središnje i periferno u gramatici hrvatskoga jezika* kategorizira morfologiju i sintaksu kao središnje te fonologiju i semantiku kao rubne. Kad se govori o suodnosu između središnjih i perifernih pojavnosti u gramatičkom ustrojstvu, razmatraju se kategorije broja, vida, padeža, imperativnosti, vremena i vrsta riječi. Kategoriju broja Pranjković bilježi kao primarno imeničku i naglašava da je u kvantitativnom smislu navedena kategorija maksimalno neodređena. Periferiju predstavljaju pojavnosti vezane uz ostatke dvojine te izražavanja kvantitativnih odnosa vrstom riječi koju u hrvatskome također nazivamo brojem. Na krajnjoj periferiji Pranjković vidi leksik koji se koristi za izražavanje kvantitativnih relacija, a može se odnositi na prostorne dimenzije, vrijeme te na zapreminske mjere. Kod kategorije vida, središnje mjesto čine suodnosi nesvršenih i svršenih glagola, a periferiju čine pojavnosti koje su u vezi s vršenjem glagolske radnje. Riječ je o raznolikim značenjima koja mogu biti svojstvo osnovnih

glagola, ali najčešće su nastala prefiksacijom ili sufiksacijom glagola. Suodnos između središnjeg i perifernog istaknut je i u području sintakse i semantike padeža, osobito kosih. Kod kosih je padeža središnja prostornost, a periferna su metaforizirana značenja. Nakon kategorije vida, Pranjković se fokusira na imperativnost, pri čemu je središnje njezino izražavanje imperativom, a periferno čine ostali načini izražavanja zahtjevnosti, primjerice infinitivom. Kod izražavanja vremena, središnje je izražavanje vezano za glagolske oblike (prezent, perfekt, futur i sl.), a ostali su načini periferni (npr. glagolskim priložima). Kod navođenja središnjeg i perifernog u području vrsta riječi, središnje mjesto prema Pranjkoviću zauzimaju imenice i glagoli. Pridjevi su u odnosu na imenice svakako periferna kategorija, a u odnosu na pridjeve perifernije su zamjenice i brojevi. Središtu su najbliži prilozi koji označavaju različite okolnosti vršenja glagolske radnje. Slijedili bi privedlozi, u odnosu na koje bi periferni bili veznici, a u odnosu na veznike periferne su čestice. U odnosu na temeljne vrste riječi periferne su hibridne vrste riječi (glagolski pridjevi, glagolski prilozi, glagolske imenice i infinitivi). Dakle, odnos između središnjeg i perifernog uočljiv je u cjelokupnom gramatičkom ustrojstvu jezika.

Na samom početku priloga *Gramatika i pragmatika* Pranjković ističe da se gramatika katkada određuje kao disciplina systemske lingvistike, a pragmatika kao grana primijenjene lingvistike. Ističe i to da su se gramatika i pragmatika u većoj mjeri isprepletale do sedamdesetih godina kad je pragmatiku karakterizirao tzv. kodni pristup komunikaciji. Prihvatanje i širenje Griceovih ideja o ulozu zaključivanja u komunikaciji koje su nastale sedamdesetih godina utjecalo je na to da se pragmatika sve više bavi pitanjima koja nisu u izravnijoj vezi s gramatikom. U navedenom se prilogu Pranjković bavi problematikom koda, konteksta i situacije koje je Grice utvrdio kao norme racionalnoga ponašanja u komunikaciji. Ističe da je iz Griceove maksime relevantnosti izrasla kognitivistički usmjerena teorija relevantnosti. Sve spomenuto nema nikakvih izravnijih veza s gramatikom. Ipak, ističe se da pragmatika i gramatika imaju i puno toga zajedničkoga, i to ponajprije u području deiksa i području tzv. kategorije drugoga lica. Nakon niza primjera dolazi se do zaključka da i gramatika i pragmatika sadrže pojavnosti koje se ne moraju ni u čemu preklapati, ali postoji i niz pojavnosti važnih i za gramatiku i za pragmatiku.

Nadovezujući se na prethodni prilog, Pranjković uvodi prilog pod nazivom *Vrste riječi: grama-*

*tikalizacija i pragmatikalizacija*. Gramatikalizaciju je već 1912. imenovao Antoine Millet, dok pragmatikalizacija nije uvrštena kao pojam ni u novije (enciklopedijske) rječnike i leksikone lingvističkih pojmova. Nakon niza primjera Pranjković dolazi do nekoliko ključnih zaključaka. Prvenstveno zaključuje da različite jedinice mogu ulaziti u oba spomenuta procesa, pri čemu gramatikalizacija podrazumijeva promjene koje zahvaćaju pojedinačne riječi, a pragmatikalizacija ima nešto manja ograničenja pri imenovanju jezičnih jedinica koje mogu biti pragmatikalizirane. Gramatikalizacija je proces u kojemu promjenu značenja u pravilu prati i promjena vrste riječi, dok pragmatikalizacija ne uključuje promjenu gramatičke kategorije. Osim toga, gramatikalizacija nerijetko prethodi pragmatikalizaciji.

Sljedeći prilog nosi naziv *Glagolski načini u složenim rečenicama*, a bavi se imperativom, optativom i kondicionalom (prvim i drugim) u složenim rečenicama. Govoreći o imperativu, Pranjković spominje i tzv. historijski imperativ. Osim toga, naglašava uporabu imperativa u asindetskim strukturama s uvjetnim značenjem. Optativ navodi kao poseban glagolski oblik te kritizira one gramatike koje optativ izjednačavaju s glagolskim pridjevom radnim. Navodi se mnoštvo primjera optativa u specifičnim

strukturama kao što su: „Radio ili ne radio – isto ti se piše.“, u vremenskim, odnosno uvjetnim rečenicama koje su izrazito tipizirane (npr. Oj, djevojko, ti se ne udala, dok na mome krilu ne zaspala!) te u nekim (ko)relativnim rečenicama (npr. Kud god hodila, sretna bila). Nakon optativa pažnja se usmjerava na kondicional, koji je u najvećoj mjeri vezan za zavisnosložene rečenice. Kao najzanimljiviju uporabu kondicionala Pranjković ističe uporabu u namjernim rečenicama. Pranjković na kraju ovoga priloga zaključuje da su glagolski načini obilježeni modalnošću pa je i očekivano da se u koordinirane, a osobito u subordinirane strukture unose složena značenja.

Prilog *Gramatička svojstva glagola zbivanja* govori o glagolima koji označuju procese koji se odvijaju u prirodi ili u ljudima, a tim je procesima svojstveno nenamjerno djelovanje. Pranjković nudi pregled različitih izdanja gramatika hrvatskoga jezika navodeći na koji su način različiti jezikoslovci pristupali glagolima zbivanja. Neke gramatike glagole zbivanja smatraju podvrstom tzv. razvojnih glagola, a neke ističu ispreplitanja i graničnosti između glagola radnje i zbivanja. U vezi s određenjem glagola zbivanja Pranjković navodi da je riječ o glagolima koji ponajprije uključuju prirodne pojave i/ili zbivanja, ali i ona

zbivanja koja se odnose na ljude, a nije ih moguće kontrolirati. Većina tih glagola teži različnosti pa se upotrebljavaju isključivo u bezličnim oblicima (tj. samo u trećem licu jednine). Budući da teže bezličnosti, načelno su neprijelazni (nemaju izravnog objekta), premda uz neke dolaze besprijedložne dopune u akuzativu (npr. Boli me glava). Što se tiče glagolskih vremena, kod glagola zbivanja uglavnom nema ograničenja, dok su po pitanju glagolskog vida primarno nesvršeni jer je za zbivanja znakovita procesualnost. Kad je riječ o sintaktičkim strukturama u kojima se pojavljuju, uglavnom je riječ o neraščlanjenim (besubjektivnim) rečenicama. Pranjković zaključno ističe da je podjela glagola na glagole radnje, stanja i zbivanja uspostavljena na osnovi semantičkih, a ne gramatičkih svojstava, ali bez obzira na to, svi ti glagoli imaju određene specifične gramatičke posebnosti.

Sljedeći je prilog *Iz kontrastivne sintakse hrvatskih narječja* posvećen karakterističnim sintaktičkim razlikama između kajkavskoga, čakavskoga i štokavskoga narječja. Pranjković smatra da se narječja na sintaktičkoj razini manje razliku negoli na fonološkoj i morfološkoj razini. Pritom uočava veću sličnost između čakavskoga i kajkavskoga u odnosu na štokavsko. Jedna se od takvih sličnosti uočava po pitanju

uporabe određenih i neodređenih oblika pridjeva jer se u čakavskom i kajkavskom narječju neodređeni oblici mogu javiti i u sastavu predikata. Razlike se javljaju i po pitanju uporabe padežnih oblika. Primjerice, u kajkavskom se narječju vokativ izjednačava s nominativom, a tzv. pjesnički vokativ, tj. vokativ u funkciji subjekta susreće se u čakavskom i štokavskom narječju. Pranjковиć u ovom prilogu daje primjere svih padeža u različitim narječjima, međusobno ih uspoređujući. Potom se fokusira na različite jezične konstrukcije (akuzativ s infinitivom, participske konstrukcije) te vrste riječi. Naposljetku se pažnja usmjerava na red riječi u narječjima, s posebnim naglaskom na položaj klitika.

Prilog pod nazivom *Subordinirane strukture s veznikom 'što'* nudi pristup jednoj od najpolifunkcionalnijih riječi u hrvatskome jeziku. Pranjковиć ističe da se 'što' javlja u službi relativne zamjenice, upitnog priloga, pojačajne čestice, ali da on pozornost stavlja na 'što' u službi veznika, i to u strukturama u kojima dolazi kao samostalni veznik. Rečenice su u kojima se to javlja i koje detaljno analizira: relativne, eksplikativne, uzročne rečenice sa subjunktorom, načinske rečenice sa subjunktorom, eksceptivne, vremenske, načinske i poredbene sa složenim veznim sredstvima, uzročne

i namjerne sa složenim veznim sredstvima, dopusne i alternativne te dodatne rečenice. U zaključku iznosi da je nepromjenjivo 'što' opći subjunktor bez specijaliziranog značenja, obilježen faktivnošću.

Sljedeći je prilog autor jednostavno naslovio kao *O riječima 'nego', 'no', 'već', 'još' i 'tek'*. U njemu nudi gramatička i pragmatička svojstva, podrijetlo i značenje navedenih riječi, s posebnim naglaskom na strukture u kojima funkcioniraju kao čestice, kao veznici ili kao vezna sredstva na razini teksta (konektori). Pranjковиć nudi temeljitu analizu popraćenu nizom primjera te zaključuje da je uloga ovih riječi u pojedinim sintaktičkim konstrukcijama i u komunikaciji iznimno važna, zbog čega zaslužuju osobitu pažnju.

Sljedeći prilog nazvan je *'Male riječi' orijentalnoga podrijetla u hrvatskome jeziku*, a posvećen je ponajprije česticama, veznicima, uzvicima i priložima orijentalnoga podrijetla. Prilog je, dakle, posvećen opisu značenja i uporabe takvih riječi, a opisane su neobilježene riječi kao što su: bar (barem), makar, baš, čak, ama, hajde, hej (ej), tek, zar i badava te obilježene riječi: međer, džaba (džabe), aferim, mašalah (mašala), aman (haman), bajagi, baška, beli, jok... Pranjковиć zaključno navodi da su spomenute riječi u hrvatskome jeziku



iznenađujuće česte te se neke od njih i danas koriste posve neobilježeno. To tumači dugogodišnjom prisutnošću Turaka na našim prostorima. Kao jedan od razloga njihove proširenosti navodi njihovu suznačnost. Naime, radi se o riječima čija su značenja kontekstualno uvjetovana.

U prilogu pod nazivom *Novotvorbe Josipa Stipana Relkovića* Pranjković se bavi Relkovićevim Kućnikom. Najprije daje pregled svih prethodnih istraživanja ovoga djela. Ističe da se njemu osobno najzanimljivijim čini Relkovićevo obogaćivanje leksika korištenjem mogućnosti koje nudi hrvatski jezik, s posebnim naglaskom na tvorbene mogućnosti. U prilogu se stoga fokusira na novotvorbe u širem smislu, i to izdvajajući riječi redom kojim se javljaju u Relkovićevu djelu, nakon čega ih kontekstualizira. Leksik dijeli na izvedenice i složenice, a izvedenice dijeli po vrstama riječi. Dakle, i u ovome se prilogu autor bavi graničnim područjem, i to tvorbe riječi kojemu je svojstvena graničnost između gramatike i leksikologije.

U prilogu pod nazivom *Imenički spojevi riječi u 'Dictionaru' Jurja Habdelića* Pranjković je pažnju usmjerio na ustrojstvo perifraza, parafraza opisa i/ili definicija nekih realija, i to onih kojima je polazišni oblik imenica. Za polazište su odabrane riječi koje su u

Dictionaru razrađenije opisane. Pranjković je izabrao riječi: lađa, beteg, črv, farba, halja, hiža, kruh, list, sunce, vino i zakon. Navodi da najveći broj takvih spojeva ima strukturu sročnost atributnog spoja riječi. Osim atributnih pridjevskih spojeva, Pranjković izdvaja i atributne spojeve s dopunom, spojeve riječi s ustrojstvom nominativ + genitiv, spojeve riječi s ustrojstvom: polazišna imenica u genitivu + imenica u nominativu, spojeve riječi s ustrojstvom: imenica u nominativu + prijedložno-padežni izraz, spojeve riječi s ustrojstvom relativne atributne konstrukcije, spojeve riječi s ustrojstvom relativne prijedložne konstrukcije, spojeve riječi s ustrojstvom relativne konstrukcije s prostornim ili vremenskim priložima te spojeve riječi s ustrojstvom relativne konstrukcije koja služi kao parafraza za (latinske) nomina agentis.

Sljedeći prilog nosi naslov *Gramatike hrvatskoga jezika šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća s posebnim obzirom na Veberovu 'Slovnícu hèrvatsku'*. U prvom dijelu priloga nudi se kratak pregled gramatičkih priručnika hrvatskoga jezika objavljenih u navedenim godinama, a u drugom se dijelu osvrće na, po njegovu mišljenju, najbolji gramatički priručnik cijelog tog razdoblja (Veberov). Pranjković Vebera vidi kao jasna, koncizna i logična autora koji ima razvijen

smisao za apstraktno mišljenje, što najviše do izražaja dolazi u definicijama. Smatra da je Veber u nekim dijelovima iznimno moderan jezikoslovac jer su neki njegovi stavovi svojevrsno polazište u još uvijek aktualnim strukturalističkim promišljanjima.

Prilog *O gramatici i pragmatici psovke* donosi određenja i pragmatične osobitosti psovke. Kao dva značajna znanstvena doprinosa ovoj tematici Pranjković izdvaja Kušarovo Narodno blago te studiju fra Ignacija pod nazivom *Bludna psovka / povijesno-psihološka studija*. Pranjković ih vidi kao dva iznimno poticajna i vrijedna prinosa proučavanju psovki u hrvatskoj filologiji. Nudi i novije primjere istraživanja ove tematike, a veliku pažnju ponovno stavlja na razgraničavanje, nastojeći razgraničiti psovku od sličnih pojava, poput kletvi, vulgarizama, poštapalica i sl. Ističe i to da je psovku potrebno promatrati primarno s aspekta govornoga čine jer se jedino tako može shvatiti njezina narav.

Posljednji prilog pod nazivom *Stereotipi u vicevima* proučava pitanje komike u vicu koje je vezano za (pragma)lingvistiku vica. Ističe se da se pri analizi ovoga fenomena nužno mora proučiti širi (i izvanjezični) kontekst u kojem se vicevi

javljuju. Pranjković razgraničava stereotip od predrasude, ističući procese kojima stereotipi nastaju i naglašavajući da su dio naše svakodnevice, često nesvjesni. Razlikuju se od predrasuda po tome što su predrasude uvijek posve neutemeljene te imaju isključivo negativan predznak, dok se stereotipi uglavnom temelje na postojećim karakteristikama pripadnika određene društvene skupine i ne moraju nužno biti negativni. Potom se kroz različite primjere analizira stereotip u vicu te se zaključuje da je vic tijesno vezan uz komunikacijski događaj, što bi značilo da i komunikacijske aktivnosti podliježu određenim društvenim konvencijama jer isti vic ne možemo na jednak način ispričati ispred bilo koje skupine ljudi. Potrebno je, dakle, posjedovati određena pozadinska znanja povezana s društvenim, povijesnim i kulturnim kontekstom.

Temeljitom analizom raznolikih graničnosti koje se javljaju unutar gramatike hrvatskoga jezika te između gramatike i drugih jezikoslovnih disciplina ova knjiga pruža značajan doprinos cjelokupnoj hrvatskoj filologiji te predstavlja odličnu teorijsku podlogu, ali i predložak za daljnja lingvistička istraživanja s različitih polazišnih točaka.

Jelena Đorđević